

**MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE
I.O.S.U.D. - UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ARTE
FACULTATEA DE ARTE ȘI DESIGN**

**REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT
DOMENIUL: ARTE VIZUALE**

**NEGRUL -
DIMENSIUNE ESTETICĂ ÎN PICTURA ȘI
FOTOGRAFIA CONTEMPORANĂ**

Conducător științific:

Prof. univ. dr. habil. STELIAN ACEA

Doctorand:

ATILA GOMBOȘ

TIMIȘOARA

2024

Cuvinte cheie: *negru, semiotica colorii negre, fotografia alb-negru, fotografia low-key, pictură, arta abstractă, dialogul dintre medii, relația dintre artist și opera de artă, negrul și sacrul, negrul social, negrul în psihanaliză, nonmanifestare, relația dintre subconștient și expresia artistică, realitate fizică, redare a sinelui, transcendență prin artă, conceptualism, experiment, metafizică;*

Rezumat: obiectivul principal al acestei teze de doctorat constă într-o analiză riguroasă a dimensiunii estetice și perceptive a negrului în arta contemporană, având ca punct de plecare afinitatea personală a autorului pentru această culoare. Această explorare nu se limitează la nivelul superficial al esteticii, ci pătrunde în complexitățile psihologice și metafizice care alimentează această predilecție. Durerile ne transformă, sunt profund tulburătoare, ne atrag spre activități eliberatoare, ne împinge spre limitele noastre dar tot ele ne arată calea de a depăși aceste limite. Cum durerea este universală, inseparabilă de starea de bine, ne pune totodată și în relație cu ceilalți. Durerile taie în rețeaua noastră de obiceiuri, iar chiar și cea mai mică durere provoacă o transformare. Durerile sunt zdrobitoare, profund tulburătoare, arătându-ne limitele noastre - dar și capacitatea noastră de a depăși limitele, de a ne autodepăși.

Așadar pot practicile artistice ajuta să înțelegem durerea ca fenomen existențial? Poate durerea să fie vectorul unei vindecări? Putem vedea lumea diferită prin lentila durerii? Acestea sunt un set de întrebări pe care mi-am propus să le explorez prin parcursul acestei cercetări. În contextul unei investigații autobiografice, ipoteza formulată sugerează existența unei legături cauzale între subconștient/conștient și predominanța negrului în expresia artistică. Astfel, teza se angajează într-o analiză transdisciplinară, încorporând metode de cercetare științifică și aplicative pentru a dezvălui interconexiunile dintre culoare și conceptele de timp, spațiu, cosmos, naștere, drama, moarte, sacralitate, și exprimarea sinelui. De asemenea, teza de doctorat intenționează să evalueze modul în care aceste corelații își găsesc rezonanță în domeniul artei contemporane, contribuind astfel la o înțelegere aprofundată a rolului și semnificației negrului în acest context.

Având în vedere complexitatea și profunzimea subiectului investigat, abordarea cercetării s-a dovedit a fi intrinsec trans- și interdisciplinară. Dincolo de obiectivul central, cercetarea se axează pe mai multe direcții secundare de cercetare, precum: elucidarea diverselor semnificații ale negrului și a dominanței sale valorice în operele artistice analizate; identificarea unei posibile cauzalități între recurența negrului în creații și personalitatea autorului; și o analiză comparativă riguroasă a semioticii negrului în arta modernă și contemporană, cu un accent particular pe fotografie și pictură. În plus, se va realiza un cadru aplicativ/experimental,

ce va fi conceptualizat pentru a valida sau contrazice rezultatele obținute prin metodele științifice utilizate.

Motivația care a stat la baza prezentei cercetări îmbină factori academici și personali, amplificați de o experiență de viață marcantă: diagnosticul și lupta cu cancerul. Având origini în perioada de studii anterioare, în care s-a abordat fotografia low-key, această motivație a primit ulterior straturi suplimentare de complexitate datorită interesului diversificat pentru filozofia, sociologia, psihologia și estetica. Experiența medicală cu cancerul a servit ca punct de inflexiune, adăugând o dimensiune profundă și personală cercetării. Această experiență a influențat și afinitatea pentru culoarea neagră, conducând la formularea unor întrebări cruciale despre artă și semnificațiile ei. În acest context, cercetarea se angajează într-o explorare complexă ce îmbină analize empirice cu interpretări teoretice, vizând dezvăluirea nuanțelor semantico-estetice ale negrului în arta contemporană.

Structura tezei de doctorat cuprinde șase capitole, pe parcursul cărora s-a analizat tema gradual, din următoarele perspective: teoretică, istorică, semiotică, psihosocială, studii de caz, interviuri și demers practic. Capitolul 1 se angajează într-o analiză multidimensională a negrului în contextul artelor vizuale, combinând istorie, tehnologie și teorie artistică. Subcapitolul 1.1 urmărește etimologia și controversile asociate cu termenul "negru", oferind o istorie lexicală și culturală care pune în perspectivă utilizările și interpretările diverse ale culorii. Subcapitolul 1.2 se concentrează pe materiale, procese și tehnici specifice folosite în crearea operei de artă. Se explorează pigmenții și cernelurile utilizate în pictură, grafică și caligrafie, aducând în discuție exemple istorice și tehnologii contemporane. De asemenea, este reiterată relația dintre negru și pelicula fotografică (lipsa luminii), oferind o sinteză teoretică. Subcapitolul 1.3 abordează contribuțiile majore ale literaturii de specialitate la înțelegerea negrului în artele vizuale. Se începe cu analiza a câtorva dintre teoreticienii care au studiat interacțiunea și contrastul culorilor: Johannes Itten și Josef Albers, urmând o analiză a acromiei în fotografie, un concept cheie pentru înțelegerea esteticii și semanticii negrului. În ansamblu, Capitolul 1 funcționează ca o lentilă prin care se examinează negrul în toată complexitatea sa, de la substraturile sale teoretice până la manifestările practice și teoretice în artă.

Capitolul 2 deschide noi perspective prin analiza simbolisticii negrului în diverse culturi și contexte. Subcapitolul 2.1 se focalizează pe conexiunile dintre negru și elementul sacru, arătând cum această culoare a fost asociată cu divinitatea, ritualurile și sacrul în general. Acest subiect oferă un punct de plecare pentru înțelegerea adâncă a semanticii negrului, punând bazele unei discuții etnografice și teologice. În subcapitolul 2.2, negrul este explorat prin prisma sa socială, acoperind de la moda și vestimentație până la percepții socioculturale și

stigmatizare. Această parte subliniază complexitatea relațiilor dintre culoare, clasă socială și norme culturale.

Subcapitolul 2.3 se orientează spre analiza negrului în cadrul unor motive mitice autohtone. Aici, se realizează o călătorie în mitologia românească, arătând cum negrul servește ca simbol universal. Secțiunea 2.4 intră într-o zonă mult mai subtilă și profundă, examinând negrul din punct de vedere al psihanalizei. Este discutată asocierea negrului cu nonmanifestarea, subconștientul și melancolia. În subsecțiunea 2.4.1, legătura dintre negru, creația artistică și afecțiunile psihice este explorată și exemplificată, punând accent pe modul în care culoarea este folosită pentru a reprezenta stări psihice și a exprima semnificații din vise. Astfel, Capitolul 2 construiește un cadru interpretativ solid pentru negru, deplasând tema cercetată de la aspecte tehnice și estetice la implicații profund culturale, sociale și psihologice.

Capitolul 3, constituie un studiu de caz colectiv având ca obiectiv evoluția negrului în pictura modernă și contemporană, cu accent pe lucrările unor artiști semnificativi precum Robert Fludd, Kazimir Malevich, Wassily Kandinsky, Aleksander Rodchenko, Mark Rothko, Barnett Newman, Franz Kline, Ad Reinhardt, Pierre Soulages ș.a. Această secțiune nu se limitează doar la prezentarea lucrărilor acestor artiști, ci efectuează și o analiză a diverselor componente ale abordării lor artistice. Sunt investigate detaliile care constituie viziunea, stilul, tehnicile și semnificațiile inerente, pentru a oferi o perspectivă integrală asupra modului în care fiecare artist abordează negrul în contextul propriilor paradigme estetice și conceptuale.

În cadrul capitolului 4, atenția se îndreaptă strict pe fotografie: se face o conexiune între rayogramele revoluționare ale lui Man Ray și fotogramele inovatoare ale lui Moholy-Nagy cu opera artistului canadian Tenesh Webber. Webber extinde limitele rayografiei în secolul XXI, explorând moduri noi de a integra și de a interpreta această tehnică. Subcapitolul trasează și rolul esențial al negrului în aceste abordări artistice, atât ca formă cât și ca fundal. Negrul devine un vector de abstractizare, un instrument care invită la o analiză fenomenologică a operei. Fie că servește ca spațiu negativ pentru a accentua alte elemente, fie că reprezintă un obiect estetic în sine, negrul își multiplică semnificațiile și amplifică complexitatea interpretărilor.

În subcapitolul 4.1. este analizat nocturnul în fotografie, cu accent pe rolul negrului în captarea și reprezentarea scenelor de noapte. Această secțiune adaugă o altă dimensiune la discuție, oferind un contrast cu tehnicile tradiționale de iluminare. În cadrul subcapitolului 4.2 focalizarea se îndreaptă către un studiu de caz colectiv ce privește utilizarea negrului în fotografia low-key. Analiza include lucrări ale unor fotografi precum Ansel Adams, Sebastião Salgado, Alex Majoli, Misha Gordin, Juha Arvid Helminen, Bill Hansen, Lee Jeffries, Jürgen

Klauke, Thomas Ruff, Touhami Ennadre, Shirin Neshat și Joseph Dadoune. Scopul acestei secțiuni este de a diseca modul în care acești artiști exploatează tehnicile și principiile fotografiilor low-key în generarea de semnificații complexe și nuanțate. Este pusă în prim-plan nu doar tehnicitatea, ci și conceptualitatea și relevanța culturală sau personală a utilizării negrului în opera acestor fotografi. Astfel, se facilitează o înțelegere holistică, care cuprinde atât aspectele tehnice, cât și cele semiotice și simbolice, creând un cadru analitic robust pentru evaluarea contribuției acestor artiști la discursul despre negru în arta contemporană.

În subcapitolele 4.3 și 4.4, studiile de caz individuale se concentrează pe artiști distincți: Touhami Ennadre și Petru Lucaci. Touhami Ennadre, operează exclusiv în zona fotografiei low-key. Lumea umbrelor din lucrările lui Ennadre, evocă puternice emoții, dar și o reamintire dinamică, debordantă de energie și luciditate. Forța motrice din spatele operei lui Ennadre este dorința, neconținut reafirmată, de a alunga frica de moarte, conștientizarea condiției umane. Artistul immortalizează, prin creație, dispariția, și o face pentru a-i extrage chintesenta, pentru a-i consacra memoria, un fel de *memoria temporis*, lumea lui fiind un tărâm al mitului, mitul originii și cel al sfârșitului.

Referitor la valențele negrului în arta artistului Petru Lucaci, aceasta predomină, în discursul vizual al artistului, care, astfel, își pune în valoare demersul artistic (valențe, percepție, concept, interpretare). De remarcat faptul că, aici, negrul nu are valențe negative, ci dimpotrivă: un rol eliberator, purificator, al propriului sine. De asemenea, negrului îi sunt atribuite convingeri metafizice: negrul ancestral care acoperă defectele lumii, evidențierea extremelor lumii în care trăim și un impuls de a le estompa, prin folosirea negrului, legătura omului cu geneza, nașterea etc.

Capitolul 5. este axat pe interviu, ca metodă de cercetare. Relativ la interviul de grup, din cadrul subcapitolului 5.1., acesta a fost facilitat, la cerere, de către New Jersey State Council on the Arts (S.U.A.), în perioada 9-21 aprilie 2022, și s-a desfășurat pe platforma Zoom, ideea urmărită fiind aceea a valențelor negrului în procesul personal de creație al unor artiști americani contemporani.

Atât în cazul studiilor de caz, cât și în cazul cercetării mixte, s-au creat, după cum prevede metodologia cercetării, tabele de inventariere a documentelor consultate, etape de analiză a datelor, sinteze comparative, tabele rezumative, diagrame, etc care se regăsesc în cadrul Anexelor precum și la finalul capitolelor, acolo unde stilistic s-au dovedit a avea o logică mai pronunțată. Abordarea practică, prezentată în capitolul 6 s-a concretizat prin expoziția personală Dincolo de Negru, care a avut loc la Galeria de artă Helios a Uniunii Artiștilor Plastici din România - filiala Timișoara, în anul 2021, între 14-28 august. Complementar cu

seriile fotografice, având ca fundament universalitatea și metafizica negrului, am experimentat pictura și arta generativă, practică și studiată de-a lungul ultimilor doi ani. În toate lucrările, am avut în vedere premisele tezei de doctorat.

Referințele bibliografice ale prezentei lucrări sunt predominant concentrate pe literatura academică și descoperirile artistice care s-au cristalizat în a doua jumătate a secolului al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea. Totuși, lucrarea include și incursiuni în epoci anterioare, acordându-se importanță unor evenimente sau fenomene care s-au dovedit esențiale pentru înțelegerea și interpretarea temelor cercetate. Aceste referințe temporale mai vechi sunt integrate pentru a oferi o viziune coerentă și complexă, astfel încât să sprijine o analiză exhaustivă.

Metodele de cercetare folosite sunt: studiul de caz individual, studiul de caz mixt, interviul de tip expert, interviul colectiv precum cercetarea prin artă. Vorbind despre cercetarea artistică, Ruxandra Demetrescu, artist și profesor la Universitatea de Arte din București, subliniază, printre altele, faptul că: *„Pe fundalul cercetării artistice... privirea noastră se remodelează, căutând și descoperind și alte dimensiuni, decât nobila plăcere izvorâtă din contemplarea frumosului.”*¹ În același sens, Anke Haarmann, profesor, Director de Practică și Teoria Cercetării în Artele Vizuale la Academia Regală de Artă din Haga, afirmă: *„Artele vizuale pot fi privite, nu doar ca teritoriu al contemplării estetice, unde predomină frumosul ... Ele pot fi înțelese, sau evaluate, ca instrumente de examinare critică a culturii și a societății în care ne aflăm”*²

De asemenea, s-a aplicat cercetarea artistică recomandată de Christopher Frayling, în volumul său *„Royal College of Art Research Papers”*,³ utilizând următoarele componente:

a. cercetarea despre artă – caz în care contribuția proprie ia forma unor concluzii, rezultate în urma aplicării corecte a metodelor de cercetare științifică. Cercetarea despre artă, presupune, inclusiv, publicarea de articole, și/sau studii, în reviste recunoscute în domeniu, respectiv în volume colective. O listă care acoperă acest ultim aspect și anume articolele publicate pe parcursul anilor de studiu, în cadrul Școlii Doctorale de Artă, se regăsește la Anexa nr. 2, secțiunea: *„Articole publicate în publicații de specialitate indexate în BDI”*.

¹ „ACCESS ART: RUXANDRA DEMETRESCU - Cercetarea artistică", YouTube, material de Asociația Culturală Contrasens, 30 septembrie 2020, disponibil pe internet la adresa: <https://www.youtube.com/watch?v=nKLuOEs8ZuQ>.

² Idem, apud.

³ Sir Frayling, John Christopher. „Research in Art and Design” în *Royal College of Art Research Papers*, vol. 1, nr. 1, 1993/1994, Royal College of Art, Marea Britanie, 1993, pp. 1–5.

b) cercetarea prin și pentru artă, s-a realizat, în cazul de față, printr-o cercetare aplicativă, materializată sub forma expoziției „Dincolo de negru”, derulată pe simezele Galeriei Helios, a UAPR Timișoara, în august 2021 (capitolul 6). S-a considerat că cercetarea prin și pentru artă, se poate materializa prin: expoziții, workshop-uri, sau varii evenimente artistice care, chiar dacă nu iau forma „clasică” a proiectelor de cercetare științifică, sunt proiecte care presupun un proces similar celui științific, implicând o cercetare aplicativă, inclusiv reflecția artistului asupra materialelor cu care operează, respectiv experimentele și activitățile pe care acesta le realizează în cadrul procesului artistic.

Teza de doctorat contribuie prin concluziile sale la cunoașterea și interpretarea negrului în arta contemporană, într-o manieră care îmbină metode empirice cu cele non-empirice. Aceasta nu numai că se concentrează pe consolidarea înțelegerii tematicii propuse, dar aspiră și la identificarea unor noi arii de interes pentru cercetări ulterioare. Obiectivul academic este acela de a furniza un cadru analitic robust, care să permită o evaluare critică și sistematică a modului în care negrul influențează și este influențat de factori multipli, incluzând, dar nelimitându-se la, estetică, simbolism, psihologie și sociocultural.

Mai departe, rezultatele obținute în urma interviurilor au vizat posibilitatea punerii în antiteză a unor elemente referențiale cu elemente autoreferențiale. Acestea din urmă au făcut obiectul demersului aplicativ. Alături de concluziile descrise anterior, creația artistică proprie, este o contribuție la cunoștințele aferente domeniului cercetat, prin conceptualitatea dată proiectului artistic dar și prin unele dintre tehnicile inedite utilizate. Interogarea componentei autoreferențiale, a propriei conștiințe și exprimarea acesteia prin opera de artă au dus la posibilitatea extrapolării conceptului artistic spre două sensuri: una, care are la bază relația dintre autoreferință și referință, și o alta, cu rol de autocunoaștere și cunoaștere, neexcluzând posibilitatea ca, prin corelare, să rezulte o rețea conceptuală.

Astfel, analiza și corelarea informațiilor obținute prin metodele de cercetare aplicate, precum și raportarea lor la propria expresie artistică, au stat la baza elaborării conceptelor care s-au materializat prin lucrările de artă expuse în cadrul expoziției „Dincolo de Negru”. Conceptualitatea lucrărilor este prezentată, etapizat, în subcapitolul 6.3.3. În esență, figurativul, etapizat într-un fel, se intersectează cu abstractul, prezent dincolo de ceea ce se vede: început și sfârșit, naștere-moarte, negrul primordial-lumină, haos și ordine. Articulațiile contemporane ale negrului, deși sunt un ecou al narațiunilor globale, poartă și amprente ale luptelor personale. Artiștii care se confruntă cu diverse traume folosesc adesea negrul pentru a transmite experiențe lor. Calitatea adâncă, absorbantă a negrului oferă un mediu pentru a exprima suferința, singurătatea sau introspecția pe care aceste provocări le generează.

Intersectarea negrului cu psihologia și trauma în artă oferă un comentariu profund asupra condiției umane. Negrul, în adâncimile sale infinite, servește ca o pânză pentru artiști să navigheze peisajele lor psihologice, să „externalizeze” traume și să ofere intuiții în coridoarele labirintice ale minții. Reflectând asupra călătoriei artistice a negrului, acesta stă nu doar ca o culoare, ci ca un testament al rezilienței, introspecției și adâncimilor pro-funde ale psihicului uman. Reflecțiile contemporane asupra negrului parcurg o cale paralelă cu provocările globale urgente, de la politica identității și migrații până la războaie și pandemii. Culoarea, deși atemporală, evoluează ca un reflector al spiritului timpului, surprinzând esența schimbărilor sociale, tehnologice și condiției umane.

Sintetizând, negrul stă ca un testament al puterii sale de a transcende prin artă din și în straturile profunde ale psihicului și societății în care trăim. Negrul, așa cum a fost dintotdeauna, rămâne fără limite, așteptând noi narațiuni, interpretări și explorări, asigurându-și astfel moștenirea sa durabilă de-a lungul trecutului, prezentului și viitorului. Elementele de bază ale demersului propus pentru elaborarea lucrării au fost, printre altele, cunoașterea metodologiei de analiză și sinteză relativ la cercetarea în domeniul arte-lor vizuale, promovarea cercetărilor personale, originale, precum și dezvoltarea unui sistem de apreciere a rolului și semnificației abordării cromatice în general, coroborat cu modul subiectiv de raportare la cunoașterea particularităților artei contemporane.

Subiectul propus spre studiu și analiză, a continuat să aducă elemente noi, contribuind, inclusiv la formarea abilităților necesare pentru elaborarea unei lucrări științifice de o anume complexitate, rezolvată, în parte, prin prelevarea constructivă a informațiilor existente, interpretarea lor și producerea de cunoștințe științifice noi.

Considerăm că, cercetarea de față, constituie un aport la cunoștințele aferente din domeniu prin rezultatelor obținute în urma metodelor de cercetare abordate, empirice și non-empirice, care, la rândul lor deschid calea către noi oportunități de cercetare cu caracter intra-și interdisciplinar existente, elemente de originalitate fiind date de observațiile sau investigațiile proprii, concluziile urmărind să sintetizeze particularitățile esențiale prin prisma specificului situațiilor analizate.

CUPRINS

INTRODUCERE

Capitolul 1. NEGRUL ÎN RAPORT CU ARTELE VIZUALE

- 1.1. Negrul: etimologie și controverse
- 1.2. Materiale, procese și tehnici de obținere a negrului în artele vizuale
 - 1.2.1. Pigmenți negri folosiți în pictură; mixaje experimentale
 - 1.2.2. Cernelurile negre, tușul, hârtia și caligrafia chineză
 - 1.2.3. Negrul pe pelicula fotografică. Noțiuni teoretice.
 - 1.2.3.1. Principiul analogic de obținere a imaginii fotografice
 - 1.2.3.2. Principiul digital de obținere a imaginii fotografice
 - 1.2.4. De ce alb-negru? – Opiniile unor artiști legate de fotografia acromatică
- 1.3. Negrul în literatura de specialitate
 - 1.3.1. Principalele studii legate de interacțiunea și contrastele de culoare

Capitolul 2. SIMBOLISTICA NEGRULUI ÎN DIVERSE CULTURI

- 2.1. Negrul și sacrul
- 2.2. Dimensiunea socială a negrului
- 2.3. Negrul în motive mitice autohtone
- 2.4. Negrul în psihanaliză: nonmanifestare, subconștient, melancolie
 - 2.4.1. Negrul și creația artistică în raport cu afecțiunile psihice și visele

Capitolul 3. NEGRUL ÎN PICTURA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ – STUDII DE CAZ

Capitolul 4. CLAR-OBSCURUL ACROMATIC ÎN FOTOGRAFIE – STUDII DE CAZ

- 4.1. Nocturnul în fotografie
- 4.2. Fotografia low-key
- 4.3. Negrul, trauma și expresia fotografică: Touhami Ennadre
- 4.4. Negrul și dialogul dintre medii: Petru Lucaci

Capitolul 5. STUDII DE CAZ - INTERVIURI

- 5.1. Interviu de grup: negrul în operele de artă ale unor artiști contemporani americani

Capitolul 6. PROIECT ARTISTIC PERSONAL

- 6.1. Introducere
- 6.2. Importanța conceptului de „realitate fizică” în contextul demersului de cercetare aplicativ

6.3. Proiect artistic personal - Expoziția doctorală „Dincolo de negru”

6.3.1. Obiectivele demersului de cercetare

6.3.2. Parcurs ideatic

6.3.3. Parcurs conceptual

6.3.3.1. Ciclul: „Memoria timpului I”- colaj foto si prelucrare digitală a imaginii

6.3.3.2. Seria Colaj Foto: „Amintirea și etajele imaginarului”

6.3.3.3. Ciclul „Geneza”- fotografie

6.3.3.4. Pictură - „Negru pe negru”

6.3.3.5. Artă generativă - „Între Ordine și Haos”

6.3.3.6. Seria fotografică: „Memoria timpului II”

6.3.3.7. Indicatori specifici, relativ la calitatea actului artistic

6.3.3.8. Imagini din cadrul expoziției

6.4. Concluzii

6.5. Posibile dezvoltări viitoare

BIBLIOGRAFIE

I. Literatură principală

II. Articole din jurnale științifice

III. Documente din zona audio-vizualului

IV. Documente scrise (online)

LISTA ILUSTRAȚIILOR

I. Lista figurilor

II. Lista tabelor

LISTA ANEXELOR

Anexa nr. 1: Note referitoare la metodele de cercetare utilizate

Anexa nr. 2: Raport de activitate în perioada stagiului doctoral